Sosyal Bilimler Dergisi / The Journal of Social Sciences

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 44, Şubat 2020, s. 166-185

ISSN: 2149-0821 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/SOBIDER.41659>

Dr. Öğr. Üyesi Salih GÜLERER

Uşak Üniversitesi Eğitim Fakültesi, salih.gulerer@usak.edu.tr

TÜRK HALK HİKÂYESLERİNDE İHTİYAR ADAM ARKETİPİ

Özet

İnsanlar geçmişten günümüze karşılaştıkları benzer durumları belli davranış kalıplarına sokarak yeni kuşaklar aktaragelmışlerdir. Arketip kavramı ilk örnek, asıl numune, özgül model anlamlarına gelmektedir. Diğer arketipler gibi İhtiyar adam arketipinin de mitlerden dinlere uzanan köklü yapısıyla dikkat çekicidir. Bu bağlamda Türk kültür ve edebiyatında İhtiyar adam arketipi önemli bir yer tutmaktadır. Bu çalışmanın amacı Türk halk hikâyelerinde yer alan ihtiyar adam arketipini incelemektir. Bu çerçevede ihtiyar adamın, yedi aşk hikâyesi bir kahramanlık hikâyesinde geçtiği tespit edilmiştir. Halk hikâyelerindeki ihtiyar, yaşlı adam, derviş, aksakallı ihtiyar, nur yüzlü, pîr gibi adlarla geçen kişi, Hızır'dır. İhtiyar adam, hikâyelerde çocuğu olmayan padişah, şah, vezir gibi toplumun üst tabakasına mensup kişilerin çocuk sahibi olmalarına vesile olarak doğacak çocukların yazgısını da belirler. Hikâye kahramanlarının normal hayatta başaramadıkları âşıklık yetisini rüyalarına girerek kazandırır. Ayrıca hikâye kahramanına şifa, sağlık verme; zaman ve mekân aşma; son olarak da dar ve zor durumdan bir anda kurtarma işlevlerine de sahiptir.

Anahtar Kelimeler: Hızır, arketip, halk hikâyesi, rüya, zaman aşmak, şifa vermek

THE ARCHETYPE OF OLD MAN IN TURKISH FOLK STORIES

Astract

People transferred to the new generations that the similar issues by stereotyping in the certain behaviour which have faced from past to today. The Notion of archetype means first example, essential sample, specific model. Like the other archetypes the rooted structure which stretches out from the myths to the religions. In

this contexts the archetype of old man in Turkish culture and literature has an important place. Within this scope the old man can be seen in seven love stories and in a romance. The names like old man, koar, dervish, hoar with White beard, cherub, sage are Hızır in the folk stories. The old man affords to sultan, shah and vizier who are belong with the high level of the society, to hold child and determines the destiny of those children. He brings in to the story heroes the ability of devotion whiv they can not succeed in their normal life, by haunting their dream. Also he gives to the story heroes; recovery and healing, passing over the time and place, and finally immediate getting rid of from the hard situations.

Key Words: Hızır, Archetype, Folk story, Dream, Overrun the time, restore to health

GİRİŞ

Kültür geçmişten günümüze karşılaştığı benzer durum ve olayları aradan zaman geçtikçe belli davranış kalıpları şeklinde nesiller boyunca aktaragelmiştir. Bu kalıplar imgeleri oluşturur. İmge, yalnızca gerçekleştirilecek eylemin biçimini değil, eyleme neden olan tipik durumu da ifade eder. Bu imgeler türe özgü olmaları nedeniyle “ilk imgeler”dir. Psikik olan her şey önceden biçimlenmiş olduğu olduğu için, psikenin tek tek işlevleri, özellikle de bilinçdışı eğilimden kaynaklananlar da önceden biçimlenmiştir. Bunlardan en önemlisi yaratıcı fantezidir. “İlk imgeler” fantezi ürünlerinde görünür hale gelir ve arketip kavramı özel uygulama alanını burada bulur. (Jung, 2018: 9-10). Arketip, Carl Gustav Jung tarafından psikolojide kullanılan bir kavramdır. Bu terim ilk örnek, asıl numune, özgül model gibi anlamlara gelmektedir. İnsanlar geçmişten günümüze karşılaştıkları benzer kişi ve olayları bu süreçte belli davranış kalıpları içine yerleştirmiş ve bu yapıyı aktaragelmiştir. Bu anlamda ilk tip ve kalıp şeklindeki yapılar kültürün yapı taşlarını oluşturmaktadır denilebilir (Jung, 2011: 5). Bir yerlerde “göksel bir yerde”, “ruh” ile ilgili tüm fenomenlerin öncesinde ve üstünde bir “ihtiyar adam” ilk imgesi bulunmaktadır. İhtiyar adam arketipinin kültüründeki karşılığı Hızır’dır. Türk kültüründe Hızır arketipinin sayısız tezahürü vardır. Türk inanç ve edebiyatında derviş, ihtiyar, pîr, yaşlı adam, aksakallı, aksaklı nur yüzlü ihtiyar gibi adlandırmalarla Hızır için atfedilenler şifa kaynağı; arzu ve dileklerin gerçekleştiricisi; rüyada aşk, âşık edici, âşıklık yeteneği kazandıran; uzak mesafeleri bir anda kat edebilen, zamanda gidebilen; daha üst anlamda ise kendisine ilim verilen kişi Hz. Musa’dan daha bilgili, sonsuz yaşam/ebedilik sahibi olmasıdır. Olumlu içeriğe sahip bütün bu adlandırmaların her şeyi kapsadığı gibi bir iddiası yoktur. Yaşlı adamın üç önemli özelliği sağlık ve şifa verebilmesi; zaman ve mekân aşma yapabilmesi; sonsuz yaşama sahip olmasıdır. Bu içeriklerden en önemlisi görülen sonsuz yaşam ve bu yaşamın kaynağı, Hızır gibi iyi bir arkadaşdır ama Kur’an’da anlatıldığı üzere, Hz. Musa’nın yaşadığı kötü tecrübeler sonucu anladığı gibi, tehlikeleri de yok değildir. Bu kendini sonsuza kadar yenileyen yaşam gücünün ve hiçbir zaman yavaşlamayan saatin sembolüdür (Jung, 2017:207).

En eski medeniyetlerde ve dinlerde rüya görme ve yorumu önemli bir yer tutmaktadır. Örneğin, Babilliler ve Asurlular ölülerin rüyalarda kötü işlere sebep olduklarına Mısırlılar rüyada görülenlerin tanrılardan gelen mesajlar olduğuna inandıkları gibi Çinliler, Hintliler ve Yunanlılar da rüya ile ilgili çeşitli inanışları bulunmaktaydı (Günay, 1986: 95-96). Çağdaş düşünme bilimi olan psikanaliz, bize imgelerden yararlanmayı öğretmiştir. Ayrıca onların işe yaramasını sağlamak için de bir yol bulmuştur. İyileştirici, mitolojik âlemin çağdaş ustası olarak bütün gizli yolları ve doğru sözleri bilen kişidir. Büründüğü rol tamamen, mitlerdeki,

söyledikleri tuhaf maceranın sınav ve dehşetlerinde kahramana yardımcı olan *Yaşlı Bilge Adamın* rolüdür. Birdenbire ortaya çıkıp korkunç canavarı öldürecek olan büyülü parlak kılıcı gösteren bize bekleyen kısmeti ve hazinelerle dolu kaleyi haber veren en öldürücü yaralara iyileştirici merhemini süren ve sonunda büyülü geceye uzanan büyük maceranın ardından muzaffer kişiyi normal yaşamına döndüren de yine *odur* (Campbell, 1999:20).

Düş üzerindeki araştırmaların yöneldiği görüş açısından, çeşitli ulusların mitoloji ve masal gibi hayal gücü ürünlerini incelemede yararlanılabileceği anlaşılmaktadır. Bu ürünlerde gizli bir anlamın saklı yattığı, çeşitli değişim ve dönüşümlerin bir örtü gibi bu anlamın üzerini örttüğü sezilmekte, söz konusu değişim ve dönüşümlerle bir an gelip karşılaşmaya her vakit hazırlıklı bulunmaktadır. Psikanaliz, düş ve masal gibi hayal gücü ürünlerindeki biçim değişikliklerinin izlediği yolların nasıl bulgular içerdiğini göstermiştir (Freud, 2000: 84).

Edebiyatta bazen şekil değiştirme ve büyüü bazen de cinsellik motifi ana grubunda elma yeme ön plana çıkmaktadır. S. Thompson'un Motif-index of folk Litareture'de T. Sex ana grubu altında T. 511.1.1 numaralı alt motifte "elma yeme anlayışı" yer almaktadır. Metnin "elma" geçmemesine rağmen bu motifin kaynağı hem Tevrat hem de Kur'an'dır. Tevrat'ta Âdem ile Havva'nın yılanın kandırmasıyla yasak ağacın (iyiliği ve kötülüğü bilme ağacı) meyvesini yemeleri ve Aden bahçesinden kovulmaları. (Kitabı Mukaddes, Tevrat, Tekvin, Bap 2, 9-15, s.2-3) Kur'an'da ise Araf Suresi, ayet 19-24 " "Ey Âdem! Sen ve eşin cennette kalın. Dilediğiniz yerden yiyin. Fakat şu ağaca yaklaşmayın. Yoksa zalimlerden olursunuz." (s.161) Kur'an'da Havva'yı Şeytan'ın "melek olacaksınız" savıyla kandırdığını ifade ediyor. Meyveyi yiyince avret yerlerinin açıkta kaldığını bilmeleri kadına ceza olarak zahmetli bir doğum verilmesinden hareketle her iki kutsal kitapta da yasak ağaç cinsel birleşmeyi sembolize etmektedir. Kadının verimliliğini temsil eden simge ise "elma"dır (Abraham, 2017: 30).

Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat'ta Hızır: İçenlere ölmezlik veren âb-ı hayât'ı içmiş bulunan ve kul sıkıldığı zaman imdadına yetişmekle meşhur olan peygamber, olarak açıklanmıştır (Devellioğlu, 2005: 365). Osmanlı Türkçesi Sözlüğü'nde: Bengisuyu elinde bulundurduğuna inanılan kutsal ve ulu kişi, diye bahsetmiş (Parlatır, 2012: 633). Nurettin Albayrak ise, Hz. Musa döneminde yaşayan, kendisine ilâhi bilgi (hikmet) öğretildiğine inanılan ve hakkında dini bilgiler yanında, menkıbevi-mitolojik birçok bilgi bulunan veli, olarak tanımlamıştır (Albayrak, 2004: 260).

Hızır inancının en eski kökeninin Sümer'de olduğu görülmektedir. Sümer'de Hızır'ın karşılığı olarak çoban tanrısı Dumuzi (Tammuz, Temmuz) sayılabilir. Aşkın ve yaşamın tanrıçası İnanna'nın sevgilisi Dumuzi'yi yer altından (ölüler diyarı) kurtarması ve kutsal düğünleri ülkedeki büyüme güçlerini teşvik ettiğine inanılmaktadır. Anlatılan öyküde, cezalandırılarak yer altına gönderilen sonra affedilip tekrar yeryüzüne dönen Dumuzi'nin yeniden yaşam bulması ve ekinleri canlandırması, hayatın yeniden başlaması olarak kutlanması olayını günümüzdeki Hıdırellez kutlamalarının temelini teşkil ettiği var sayılmaktadır (Vera, 2006:157-29; Çığ, 2012: 27-29).

Hızır için Sümer'deki ikinci kökeni ise Gilgameş Destanı olarak gösterilmektedir. Destan, Sümerlilerin kahraman kralı Gilgameş'in serüvenini anlatmaktadır (Çığ, 2014:11). Daha geç dönem belgelerinde Kuzey Mezopotamya'da bulunan Kiş şehri kralı Agga ile güç yarışı yaptığı Nippur'da tanrıça Ninlil Tapınağındaki Tummal'ı yapan krallar arasında adı geçmesi onun kurgusal bir kişilik olmadığını gösteriyor olabilir. Buna göre Gilgameş, M.Ö.

2700 yıllarında yaşadığı düşünülmektedir. Kral listesine göre 126 yıl yaşamıştır (Çığ, 2014: 81-82). Destan, Uruk şehrinin kralı Gilgameş'in ölümsüzlüğü arama ve bulma serüvenidir. Gilgameş, arkadaşı Endiku'nun ölmesi üzerine onu yeniden yaşama döndürmek için yollar arar. Denizin dibinde bulunan bir "ot" sonsuz yaşam vermektedir. Otun yerini sadece sonsuz yaşamı olan Utnapiştım bilmektedir. Gilgameş uzun serüveninin sonunda denizin dibindeki sonsuz yaşam otunu bulup çıkarmayı başarır ancak çok yorgun düştüğü için uyuya kalır. Bu esnada bir yılan otu kaçıtır. Böylece Gilgameş'in çabaları boşa çıkmış olur (Çığ, 2014: 86).

Hızır için diğer bir köken anlatısı: M.S. 300'lerde son şeklini alan İskender efsanesine göre İskender sonsuz yaşam veren ve olağanüstü güç sağlayan bir çeşme olduğunu âlimlerden öğrenir. Yolda çeşitli olaylar nedeniyle ordusundan ayrı düşer. Yanında sadece aşçısı Andreas kalır. İskender ve aşçı bir yere gelirler. Aşçı yemek hazırlamak için çeşmeye gider. Aşçının elindeki balık suda canlanarak yüzüp gider. Bunun üzerine aşçı suyun yaşam suyu olduğunu anlayarak sudan içip geri dönerek durumu İskender'e anlatır. İskender suyu arasa da bulamaz bunun üzerine aşçıyı öldürmeye çalışır buna muvaffak olamayınca onun boynuna bir taş bağlatarak denize attırır. Aşçı deniz cini olarak sonsuza kadar yaşamaya devam eder. Bu efsane İslami kaynaklarda İskender, Zü'l-Karneyn olarak aşçı Andreas ise Hızır olarak anlatılmaktadır. İkisinin gittikleri yer Karanlık Ülkesidir. Zü'l-Karneyn ve onun halasının oğlu olan Hızır çok macera yaşarlar ve tehlikelere atlatırlar. Hızır, ilahi bir ses duyarak gittiğinde bir nur görür. Burası Yaşam Çeşmesidir. Hızır bu suda hem yıkanır hem de içerek ölümsüzlüğe kavuşur. Zü'l-Karneyn ise çeşmeyi arasa da bulamaz (Ocak, 1990:50-56).

Hızır'ın kökeni için diğer bir efsane de bir Yahudi efsanesidir. XI. yüzyılda yazıya geçirildiği söylenen efsane Tevrat'ta bulunmamaktadır. Efsanede; İlya, Haham Yeşua Ben Levi'yle arkadaşlık eder. Arkadaşlık sırasında İlya birtakım tuhaf işler yapar, Yeşua'nın bu işlere canı sıkılır. İlya'dan yaptıklarının neden böyle yaptığını sorar. İlya da bütün işleri ilahi bir emir neticesinde yaptığını ve nedenlerini açıklar (Ocak, 1990:57).

Hızır'ın Tevret'teki kökeni İlya ve Elişa ile ilgilidir. Tevrat'ta Krallar I ve Krallar II'de İlya ve Elişa bazen tek başına bazen de birlikte seyahat ederler. Onların önemli özellikleri gittikleri yere bolluk ve bereket götürmeleridir. İyilikleri ödüllendirir, kötülükleri cezalandırırlar. Tevrat'ta bolluk ve bereket kısmına örnek: "ve İlya ona dedi: Korkma; git ve dediğin gibi yap; ancak önce benim için ondan küçük bir pide yap da bana getir, ve kendin için ve oğlun için sonra yaparsın. Çünkü İsrailin Allahı Yehova böyle diyor: Rab toprak üzerine yağmur vereceği güne kadar küpte un tükenmeyecek, ve tulumda yağ eksilmeyecek. Ve kadın gidip İlyanın sözüne göre yaptı; ve İlya ile kadın ve onun ev halkı çok günler yemek yediler. İlya vasıtası ile Rabbin söylediği söze göre, küpte un tükenmedi, ve tulumda yağ eksilmedi." (Tevrat, I. Krallar, Bap 17, 13-14-15-16). "Ve çok günler sonra vaki oldu ki, üçüncü yılda İlyaya Rabbin şu sözü geldi: Git, Ahaba görün, ve toprak üzerine yağmur vereceğim. Ve Samiriyede kıtlık şiddetli idi." (Tevrat, I. Krallar, Bap18, 1-2-3). I. Krallar'da 19/16 Elişa peygamber olarak İlya'nın yanına veriliyor. II. Krallarda çoğu zaman ikisi birlikte hareket ediyor mucize gösteriyorlar. "Ve İlyanın üzerinden düşmüş olan cübbesini aldı, ve sulara vurup dedi: İlyanın Allahı Rab nerede? Ve o da sulara vurunca, sular bu yana ve o yana ikiye bölündü; ve Elişa geçti." (Tevrat, II. Krallar, Bap 2, 14). Elişa kocası ölen bir kadının kaplarını zeytinyağı ile dolduruyor (Tevrat, II. Krallar, Bap 4, 1-7), Elişa ölen bir çocuğu canlandırıyor (Tevrat, II. Krallar, Bap 4, 32-36). Elişa sağlık ve şifa verici olarak Suriye kralına Erdende yedi kere

yılanmasını söylüyor yıkanan kral cüzzamdan kurtuluyor dolduruyor (Kitabı Mukaddes, Tevrat, II. Krallar, Bap 5, 8-14, s.359-372).

Hızır'ın Kur'an'daki kökeni olarak Kehf Sûresi, 60-68. ayetler gösterilir. Ayetlerde anlatılanlar özetle şu şekildedir: Hz. Musa bir gençle birlikte yola çıkar. Birisiyle buluşacakları yer "iki denizin birleştiği yer"dir. Burada balıkları canlanarak denize doğru yüzüp gider. Yemek yiyecekleri zaman balık akıllarına gelir. Balığın canlandığı yer diğer kişiyle buluşacakları yerdir. Gerisin geriye dönerek balığın canlandığı yere gelirler ve aradıkları kişiyi orada bulurlar. Buldukları kişi Allah'ın kullarından bir kul ve kendisine Allah katından bir rahmet ve Allah tarafından bir ilim verilmiş kişidir. Kur'an-ı Kerim, Kehf Sûresi, 61. Ayet: Onlar iki denizin birleştiği yere varınca, balıklarını unuttular. Balık denizde yolunu tutup kayıp gitti. 65. ayet: 65. Derken kullarımızdan bir kul buldular ki, biz ona katımızdan bir rahmet vermiş, kendisine tarafımızdan bir ilim öğretmiştik. Hz. Musa bu kişinin kendisini yanına almasını ister. Kişi de onun ısrarları üzerine yanına alır. Birlikte yolculuğa başlarlar. Ayetlerde anlatılan olaylar başlarından geçer. Hz. Musa her seferinde sabırsızlık gösterir. Sonunda Kişi, olaylardaki davranışlarının sırrını Hz. Musa'ya anlatır. Kur'an-ı Kerim'de Kehf Sûresi, 60-83 ayetleri arasında Hz. Musa ile Allah katından "kendisine rahmet ve ilim verilmiş bir kul" arasında geçen kıssada tefsir kitaplarındaki açıklamalarda ittifaken bahsedilen kulun *Hızır* olduğu kabul edilmektedir. Tefsir kitaplarında bu şekilde kabul edilmesine sebep de konuyla ilgili hadislerdir. Ayrıca Hz. Musa'nın kullardan bir kul ile buluşmasına sebep olan olaylar dizisi hadis kaynaklarında bulunmaktadır. Kur'an'da sadece Hz. Musa'nın bir kişiyle buluşmaya gitmesi söz konusudur. Örnek, Said İbnu Cübeyr anlatıyor: "... Ben Resûlullah (as)'tan işittim, şunu anlattı: "Musa: Beni İsrail'e hutbe irad etmek üzere ayağa kalktı. Kendisine, "insanların en bilgini kimdir?" diye soruldu: "Benim" diye cevap verdi. Cenab-ı Hak, "Allahu a'lem (yani en iyi bilen Allah'tır)" demediği için Musa'yı azarladı. Ve: "İki denizin birleştiği yerde bulunan bir kulum senden daha âlimdir" diye ona vahyetti. Hz. Musa: "-Ey Rabbim ben onu nasıl bulabilirim? diye sordu. Kendisine: "-Bir zenbile bir balık koy, onu sırtına al. Balığı nerede yitirirsen o zat oradadır" dendi. ... Hz. Musa ve Hz. Hızır beraberce gittiler." (hadisci.com/?k).

En eski Türk inançlarında zorda darda kalanlara yardımcı olan gök ya da aksakallı ihtiyarlardan "Boz Atlı Yol İyesi" olarak bahsedilmektedir. Muhtemeldir ki özellikle İslamiyet'in kabulünden sonra benzer işlevleri yeni inanca aktararak bu varlık zaman içerisinde "Boz Atlı Hızır"a dönüşmüş olmalıdır. Türk inançlarında din adamları kamlar bir atın sırtında Gök Tanrı'yla görüşmek için göğe yükselirler. Kamların göğe yükselme vasıtası çoğu kez attır. Bu atların rengi de önemlidir. Bu yüzden önemli bir varlık olarak görülen yol iyesi/dosttu da boz veya gök renkli bir ata biner. Türk-İslâm literatüründe de Hz. Muhammet Miraç olayında arşa yükselmesi Burak adlı bir atın sırtında olduğu düşünülmektedir (Dinç, 2011: 94-95).

Bütün köken kaynaklarından hareketle şunu söyleyebiliriz ki: Kur'an-ı Kerim'deki kıssadaki Hz. Musa Gilgamesh'i, İskender'i, Yeşua'yı; Hızır ise Dummuzi'yi, Utnapiştim'i, Andreas'i ve İlya'yı göstermektedir. Kur'an'daki kıssada amaç olmamakla birlikte balığı canlandıran yaşam suyu geçmektedir. Gilgamesh ve İskender'in asıl amacı bu suyu bulmak üzere öne çıkmaktadır. Hızır, Arapçada "El-Hadır" kelimesinin el-Ahdar yani yeşil, yeşillik yer anlamlarına geldiği şu hadise bağlanmaktadır: Hz. Ebu Hureyre radiyallahu anh anlatıyor: "Resûlullah (as) buyurdular ki: "Hızır'ın Hızır diye isimlenmesi şuradan gelir. O, kupkuru beyazlamış ot destesinin üzerine oturmuştu. Deste, altında derhal yeşerdi." (hadisci.com/?k).

Yeşili öne çıkaran bir ima da Tevrat'ta geçer: “İşte adı filiz olan adam ve o durduğu yerden filizlenecek; ve Rabbin mabedini yapacaktır.” (Kitabı Mukaddes, Tevrat, Zekarya, 6/12, s.894).

Türk halk inançlarında Hızır'ın önemli bir yeri mevcuttur. Halk arasında Hızır/Hıdır kimliğine atfedilen olağanüstü özellikler sebebiyle günümüze kadar varlığını devam ettire gelen önemli bir kült olarak görülebilir. Halk arasında darda/zorda kalanlara yardım eden sağlık, şifa ve bolluk, bereket getiren ruhsal bir şahsiyet olarak kabul edilmektedir. Günümüze kadar Hızır'la ilgili inançların süregelmesi onun sonsuz yaşam/ölümsüzlüğe sahip olduğunun düşünülmesinden kaynaklanmaktadır. Hızır genellikle nur yüzlü, aksakallı ihtiyar bir zavallı kimse, fakir veya dilenci de olabilir. Beyazlar ya da yeşiller giymiş birisidir. Hangi durumda ve ne şekilde Hızır'la karşılaşılacağı bilinmez bu yüzden kişinin başından olay geçtikten sonra kendisine yardımcı olan kişinin Hızır olduğuna kanaat getirilir. Bu yüzden de ihtiyacı olan kişiyi, Tanrı misafirini, hastayı ya da dilenciği geri çevirmemek gerektiği gelen kişinin Hızır olabileceği düşüncesi hâkimdir. Halk arasında “Kul sıkışmayınca Hızır yetişmez”, “Hızır gibi yetişti”, “Benim adım Hıdır, elimden gelen budur” gibi söyleyişler yaygındır. Hızır, zor durumda kalanların yardımına koşar, “Hızır eli değmiş”, “Hızır uğramış” deyimlerinden de anlaşılacağı gibi tüketildiği halde bir türlü bitmeyen veya azalmayan bir ürün için de kullanılır. Bu kullanışın amacı Hızır'ın bolluk, bereket getirici olduğuna dair inançtır. Hızır'ın iyileri ödüllendirip kötü insanları cezalandırma; savaşımlara katılma gibi inanmalar da bulunur (Dinç, 2011: 107-116).

Hızır'la ilgili en önemli halk inançlarından bir de Hıdırellez kutlamalarıdır. Hıdırellez, kışın bitişini ve baharın gelişini kutlamak amacıyla yapılan mevsimlik törenlerdendir. Hıdırellez'de Hızır'ın ve İlyas peygamberin her yıl bir kere buluşmaları ve doğanın uyanışına vesile olarak bolluk, sağlık, şans, kısmet ve uğur getirdiklerine dair inançlardır. Hıdırellez'de Hızır ve İlyas adlarının birlemesinden oluşan bir adlandırma olarak öne çıksa da Bu kutlamalarda Hızır adı ağır basmakta ve uygulanan pratiklerde Hızır'ın adı etrafında şekillenmiştir. Her yıl Mayıs ayının altısında Hızır sudan İlyas ise karadan gelerek buluşmakta bu buluşmada doğa canlanmakta “yeniden doğuş” teması anlam kazanmaktadır. Bu anlamı kazanmasında Kur'an-ı Kerim, Kehf Suresi'nde 61. ayet “Onlar iki denizin birleştiği yere varınca balıkların unuttular. Balık denizde yolunu tutup kayıp gitti.” Ölü balığın pınarda canlanarak denize doğru gitmesi ve bu iki denizin birleştiği yerde “kullardan bir kul” ile Hz. Musa'nın buluşmasından ve bu kulun yani Hızır'ın muhtemelen yaşam suyundan içmiş olabileceğinin düşünülmesindendir. Ayrıca Kur'an-ı Kerim, Sâffât Suresi, 131. ayet “Şüphesiz biz iyilik yapanları böyle mükâfatlandırırız.” İlyas peygamberin de sonsuz yaşama kavuşmuş olabileceği imasından kaynaklanmaktadır. Arap alfabesinde Hızır yazımındaki sat/dat harfinin tek bir harfle karşılanması kelimenin halk arasında bazen Hızır bazen de Hıdır olarak kullanılmasına vesile olmuştur. Bu anlamda Anadolu'nun birçok yöresinde özellikle de pınar, çay, dere, ırmak gibi su kaynaklarının etrafında Hıdırlık adı altında Hıdırellez kutlamalarının da yapıla geldiği alanlar bulunduğu gibi Hızır/Hıdır makamı kabul edilen yerler de bulunmaktadır. 6 Mayıs veya Mayıs'ın ilk haftasında uygulanan Hıdırellez kutlamalarında su kaynakları, ağaç - özellikle gül ağacı- önemli yer tutmaktadır. Hıdırellez'de bolluk, bereket, uğur; mal mülk sahibi olma; sağlık ve şifa talep etme; kısmet ve şansa yönelik isteklere yönelik pratik ve uygulamalardır. Bu uygulamalarda ana tema Hızır'ın ölümsüzlüğü, yeniden dirilme, canlanma, gençlik ve sağlıktır (Artun, 2008: 251-254).

İhtiyar adam/Hızır arketipi Türk halk edebiyatı ürünlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Türk halk anlatmalarında gerek adaptasyon gerekse yer değiştirme kanunuyla birlikte birbirini tamamlamaktadır. Eski Türk inanç sistemi içinde yer alan bozkurtun Hızır'a dönüşmesinden ziyade İslamiyet'le birlikte Hızır şeklinde yeniden tasviri söz konusudur (Duman, 2012: 193). İslami dönem Battal Gazi, Danişmendnâme, Saltıknâme gibi destanlarda, Hacı Bektaş-ı Velî Vilâyetnâmesi gibi menâkıbnâmelerde ve masallarda da Hızır'ın yer aldığını görülmektedir. Âşık edebiyatı geleneğinin oluşmasında Hızır'ın önemli bir yer tuttuğunu görmekteyiz. Özellikle âşık adayının rüya görmesi, rüyasında âşık olup saz çalmasını öğrenmesi mahlasının verilmesi gibi unsurlarda Hızır çok önemli temel bir işlevi yerine getirmektedir.

Halk hikâyelerinin bir bölümünde de Hızır'ın esaslı bir yer tuttuğunu görmekteyiz. Hikâyeci âşıklar tarafından sözlü kültürde oluşturulmuş hikâyeler destanla batılı anlamda öykü ve roman arasında bir yer tutmaktadır. Şekil bakımından gelenekteki anlatışı şöyle bir şemayı takip etmektedir. Hikâyeci âşık hikâyeye bir fasılla başlar. Daha sonra tekerleme adı verilen bir türküden sonra komik unsurlar taşıyan destan okunur. Arada bir "Köroğlu" söylemek âdeti vardır. Saz faslından sonra "döşeme" adı verilen tekerleme kısmıdır. Asıl hikâyeye bir dua ile başlanır. Anlatıcı hikâyeci âşık, asıl hikâyeyi anlatmaya başlar burası mensur ve manzum kısımlardan oluşur. Dramalı anlatım yapılır yeri gelinde örnek "aldı sazı Kerem bakalım ne dedi" gibi kalıp ifadesiyle manzum kısmı izleyicilerin hem temaşa hem de müzik ihtiyacını karşılar. Hikâyeci nesir kısımlarında mümkün olduğunca süslü, nükteli üslubunu sürdürmeye çalışır. Hikâyenin sonunda genellikle mutlu sonla bitirilmekle birlikte bazen de acı bir sonla da bitirebilir. Hikâyeci âşık hikâye anlatmadaki değişmeyen yerlerde geleneğe sadık olarak ilerler bazı doğaçlama şiirli yerlerde ve mensur anlatımda kendi dili ve ifadesi hâkimdir (Boratav, 1988: 48-51). Halk hikâyelerini konularına göre ikiye ayırmaktadır: 1. Kahramanlık hikâyeleri; 2. Aşk hikâyeleri. Birinci grubu oluşturan kahramanlık hikâyeleri A. Köroğlu kolları, B. Diğer kahramanlık hikâyeleri olarak ayrılır. Yazımıza konu olan Kirmanşah hikâyesi B grubu hikâyeleri içerisinde yer almaktadır. Aşk hikâyeleri ise A. Kahramanları muhayyel olanlar içerisinde "Derdiyok ile Zülf-i Siyah Hikâyesi girmektedir. B. Âşık-şairlerin romanlaşmış hayatları içerisinde Âşık Kerem, Âşık Garip, gibi hikâyeleri yer almaktadır (Boratav, 1988: 34-36).

1. Halk Hikâyelerindeki İhtiyar Adam: Hızır

1.1. Âşık Garip Hikâyesi

Âşık Garip, Allah'tan saz çalma ve söz söyleme gücü isteyerek uyur. Rüyasında "nuranî ihtiyar bir pîr" âşık olacağı kızın resmini getirmiş kızın elinden "dolu" içirir. İçtiği doludan da artık şairlik yetisini kazanacağını söyler. Aynı ihtiyar Şah Senem'in rüyasına da girerek ona da Âşık Garip'in resmini gösterip dolu içirerek hem âşık olmasına hem de âşıklık yetisini kazanmasına vesile olur. Âşık Garip sabah uyandığında rüyasında dolu içtiği tası koynunda bulur. Hikâyede şu şekilde geçmektedir:

"Şimdi bir de uykusu arasında kulağına bir nida geldi. Dedi, 'Aç oğlum gözünü ne görüp ve seyr etsen gerek' dedi. Oğlan gözünü açıp baktı ki karşısında bir nurânî ihtiyar pîr, bir elinde bir nevcivân, oğlana dedi, 'İç oğlum bu civânın elinden bu *doluyu* Cenâb-ı mevlâ sizi birbirinize kısmet eyledi. Bir zaman gurbetlik çekilir amma ber-murat olursunuz ve bu tası yarın koynunda bulursun. Bir zaman çal çağır şâir ol, gönlünü eyle, sazın üstüne saz, sözün üstüne söz gelmesin.' dedi. Oğlan dedi, 'Baba gerçek amma bu nevcivân hankı bağçenin gülüdür ve adına kim dirler, ne diyardan gelür?' dedi. İhtiyar

dedi, ‘Oğlum buna Tiflîz’de Hoca Sinan’ın kızı Şâh Senem dirler.’ dedi. Oğlan kızın elinden alup içti ...” (Türkmen, 1974, 123-124).

Rüyada ihtiyarın “elinde bir nevcivân” ya da “bir civân” şeklinde ifade edilen kâğıt üzerine çizilmiş veya yansıtılmış bir resim olduğunu bulunmaktadır (Türkmen, 1974, 126).

Şâh Senem de hikâyenin birkaç yerinde dolu içtiğini ifade ediyor. “... Şah Senem Akça Gelin’e dedi, ‘ Şu ses benim ciğerimi hûn eyliyor. Korkarım benim rüyamda dolusunu içtiğim oğlan olmasın.’ (Türkmen, 1974, 130). ‘Kızı dedi ‘Şu oğlan benim dolusunu içtiğim oğlandır.’ (Türkmen, 1974, 135). Âşık Garip de rüyasında gördüğü ihtiyarın erenlerden olduğunu doluyu onun elinden içtiğini ve şairlik kudretini bu sayede kazandığı çeşitli dörtlüklerinde dile getirir:

“Garib’in böyledür size suali

Pîrlere kuvvetiyle buldu kemâli

Ol nedir cihânı icad iden ezeli

Gör bu dünyâ nice âbâd olmuştur. ...” (Türkmen, 1974, 1957-158).

Şah Senem de rüyasında dolu içtiği tası gerçek hayatta da yanında bulduğu ve devamlı taşıdığını bir örnekte anlıyoruz. Bu tasın onlara şairlik gücü veren olağanüstü güçleri olan tılsımlı bir tas olduğunu söyleyebiliriz. Rüyasında bu tasla dolu içmeyen biri de üç ihlâs bir Fatiha okuyarak bu tasla su içtiğinde şairlik kudretini kazanmaktadır. “... Şah Senem heman koynundan Âşık Garib’in dolu içtiği tası çıkarup çadırdan içeri atdı. ‘Bezîrgân hoca şu tasın içine biraz su koy da üç İhlâs-ı Şerif bir Fatiha-ı Şerif oku da suyun iç. Sana da bizim gibi şairlik virülür.’ deyince bezîrgân tase su koyup üç İhlâs bir Fatiha okuyup içince başladı taşıp dökülmeye.” (Türkmen, 1974, 168).

Âşık Garip içtiği doluyu bir yerde “bâde” ya da “aşk dolu” olarak da adlandırmaktadır.

Âşık Garip Haleb’e atıyla yol alırken atı çatlıyor yayan kalınca dertlenip Hızır’dan yardım dileyen beytini okuyor (Türkmen, 1974, 178).

Âşık Garip Hızır’dan yardım dileyince birdenbire arkasında kır atlı elinde bir mızrak olan bir ihtiyar پیدا olur. Garip bu ihtiyarın kendisine bir kötülük yapacağını düşünmektedir. Onu kandırmak için yalan söylediğini ihtiyar adam anlar. Bunun üzerine Âşık Garip atının çatladığını yolda yalnız kaldığını itiraf etmesiyle ihtiyar onu atının terkisine alır. Memleketi Erzurum dedi, diye “yum gözünü”, “aç gözünü” diyerek onu bir saatte Erzurum’a götürür. Buradan çıkan Garip’i ihtiyar gene takip ediyor. Garip bu kez de Karanlı olduğunu söyleyince gene atına bindirip “yum gözünü”, “aç gözünü” diyerek onu bir saatte Kars’a götürüyor. Buradan da kaçmaya çalışan Garip’i ihtiyar gene ortaya çıkıp gerçekte memleketinin neresi olduğunu söylemesini ister. Garip üçüncüde memleketinin Tiflis olduğunu söyleyince ihtiyar üçüncüde de onu bir saatte Tiflis’e ulaştırır. Metindeki şekliyle: “Dedi, ‘Oğlan nereye gidiyorsun?’ dedi, Âşık Garib, ‘Sılaya gidiyorum’ dedi. İhtiyar dedi, ‘Oğlan bu gün bana çok eziyet verdin’ diyüb gazab ile ‘Oğlan sen nerelisin?’ deyince Âşık Garib ne yapsın zavallı titrer. İhtiyar dedi, ‘Ezrumluyum dedin getürdüm, Karanlıym dedin getürdüm, şidi seni karguya saplarım. Doğru söyle nerelisin?’ deyince Âşık Garib, dedi, ‘Baba, ben Tiflîzliyim’ deyince ihtiyar dedi, ‘Gel oğlan, Bismillâh de de elini bana vir’ diyüb elini virdi. Gene atın terkisine aldı. Âşık Garib belinden kucakladı. İhtiyar, ‘Gözünü yum’ dedi. Âşık Garib gözünü yumdu. Atlu şimdi ata bir üzengi, bir kamçı urub berhava oldu gitti. Bir saat gider gitmez ‘Aç oğlum

gözünü' dedi. Âşık Garib gözünü açıp baktı. Ne bakarsın Tiflîz'in Bağlarbaşı'nı geçmişler (Türkmen, 1974: 179) İhtiyar, Garip'e annesinin gözlerinin kör olduğunu atının sağ ayanın nalından üç kere öpüp bastığı topraktan bir avuç alıp çevre üç İhlâs bir Fatiha okuyarak çevresine koyar. İhtiyar bir anda gözden kaybolunca Âşık Garip onun İhtiyarın Hızır olduğunu anlar. "Oğlum, gel şu atın sağ ayağını kaldır. Nalından üç kere öp de ayağını bastığı yerden, bir avuç toprak al da üç İhlâs bir Fâtihâ oku da bir çevreye bağlayasın. Uğruna ananın iki gözleri alil oldu. Varınca gözlerine sürüver, gene evvelki gibi iyi olur' deyice, Âşık Garib, atın sağ ayağını kaldıurub üç kere öpdü. Bastığı yerden bir avuç toprak alub üç İhlâs bir Fâtihâ okuyub bir yağlık ucuna bağladı. Heğbesini arkasına alub ihtiyara 'Allahısarlaladık' diyerek bir de baktı ki yanında ne ihtiyar var ne bir kimse var. 'Eyvah hele bir kadar zamandır arkadaş olduk. Hızır ile. Hızır olduğun bilmedim' diyüb her ne ise oradan yola revan oldu." (Türkmen, 1974: 179-181).

Âşık Garip, Hızır'ın atının bastığı yerden aldığı toprağı Hızır'ın sağlık ve şifa verici özelliğine uygun olarak annesinin gözlerine sürmesi sonucunda gözleri görmeye başlar.

1.2. Tahir ile Zühre Hikâyesi

Tahir ile Zühre hikâyesinde çocukları olmayan padişah ve veziri tebdili kıyafet dolaşırken yaşlı bir dervişin "Her kim bana bin altın verirse Tanrı onun muradı varsa versin" duası üzerine belki dervişin duası kabul olur düşüncesiyle ona bin altın verir. Daha sonra padişah ve veziri bahçede otururken başka bir derviş görürler remil falı bakan derviş padişahın gönlünden geçeni bilir ve padişahın bir kızı vezirin de bir oğlu olacağını söyler. Padişahın yardım ısrarı üzerine derviş cebinden bir elma çıkararak ikiye böler. Elmanın yarısını padişahın yarısını da vezirin yemesini ister. Oğlanın adının Tahir, kızın adının da Zühre koyulması gerektiğini büyüdüklerinde birbirleriyle evlendirilmesi gerektiğini söyler. Eğer çocuklar birbiri ile evlendirilmezse başlarına felaket geleceğini söyleyerek aniden gözden kaybolur. Gerçekten de elmayı yiyen padişahın kız ve vezirin de erkek çocuğı olur. Dervişin dediğı gibi kıza Zühre, oğlana da Tahir adını koyarlar. Metinde şu şekilde geçmektedir:

"Derviş cebinden bir elma çıkardı, ikiye böldü, yarısını padişaha yarısını da vezire verdi. 'Bu elmaları bu gece yiyin, Allah'ın izniyle evlatlarınız olacak, fakat kızın adını Zühre, oğlanın adını da Tahir koyacaksınız ve birbirinden ayırmadan büyütecek, zamanı gelince de birbiriyle evlendireceksiniz. ... Padişah ile vezir şaşkınlıkla birbirlerine baktılar. Padişah elini cebine sokup dervişe altın vermek istedi. Bir de döndüler ki dervişin yerinde yellere esiyor. Derviş yok olmuş. Hemen bahçeyi aramaya başladılar. Hiçbir yerde bulamadılar. ... O akşam elmayı yediler, dokuz ay on gün sonra, dervişin dediğı gibi, padişahın bir kızı, vezirin bir oğlu dünyaya geldi. Kıza Zühre, oğlana Tahir adını koydular..." (Türkmen, 1983:210-211).

Metinde herhangi bir rüya görme pîr elinden bade içme olmamasına rağmen bir yerde Tahir "aşk meyini" içtiğini söylemektedir (Türkmen, 1983:215).

Hikâyede hapse atılan Tahir abdest alıp iki rekât namaz kılarak Allah'a niyazda bulunur. Duasında; Yusuf Peygamberin yedi yıl hapis yattıktan sonra Mısır'a sultan yapıldığından hareketle kurtulmayı diliyor. Birden zindanın kapısı açılıyor ve Hz. Hızır siyah bir atla çıkageliyor. Hızır, Tahir'e duasının kabul edildiğini söyleyerek onu atının terkesine alarak zindandan çıkardıktan sonra gözden kayboluyor:

“Hazreti Hızır a.s elinde siyah bir atla gelip selam verdi. Tahir de saygıyla selamı aldı, amma bunun kim olduğunu bilmiyordu. Hızır, ‘Oğlum üzülmeye, Allah duanı kabul etti, bu zindandan seni kurtarıp sevgiline kavuşturacağım’ dedi. Tahir bunu duyunca sevinçten Hızır’ın ellerine ayaklarına kapanıp öpmeye başladı. Hızır onu atın yanına getirdi, kendisi bindi, Tahir’i de terkine alıp zindandan çıkardı. Bunlar sabaha kadar yol aldılar. Tam güneş doğarken Tahir’in uykusu geldi. Bir ara daldı, o zaman Hızır a.s. yavaşça Tahir’i yere indirdi ve gözden kayboldu.” (Türkmen, 1983:227).

Tahir gene iki rekât hacet namazı kılıp dua edip uyur. Uyandığında siyah atlı bir dervişin geldiğini görüyor. Derviş, Tahir’i atının terkesine alıp “yum gözünü”, “aç gözünü” deyip bir anda Zühre’nin köşkünün bulunduğu yere getirir. Hikâyede geçen dervişin Hızır olduğunu belirtiliyor:

“... Abdest alıp sabah namazını kıldı, iki rekât da hacet namazı kılıp Zühre’ye kavuşturması için dua eyledi. Bu arada uykusu geldi ve orada uykuya daldı. Uykuda iken kulağına bir at sesi geldi. Hemen uyandı yanı başında beyaz atlaslar giymiş bir derviş ve siyah bir at gördü. Ayağa kalkıp karşı durdu. Derviş Tahir’e selam verdi. Tahir selamın aldı. Derviş, Tahir’i terkesine alıp ‘Gözünü yum’ dedi. Tahir gözünü yumdu. Derviş ‘Aç’ dedi, açtı. Tahir kendini Zühre’nin köşkünün altında buldu.” (Türkmen, 1983:238-39).

1.3. Şah İsmail Hikâyesi

Şah İsmail Hikâyesinde Hızır “aksakallı derviş” diye geçmektedir. Bahsedilen dervişin Hızır olduğu hikâyede beyan edilmemiştir. Hükümdar pınar başında iki rekât namaz kılarak aksakallı bir derviş peyda olur. Derviş, hükümdar ve vezirin kimliklerini biliyor. Çocuğu olmayan hükümdarın derdini de bilen derviş koynundan bir elma çıkararak sarayına varınca elmayı soyup yarısını kendi diğer yarısını da haremine kabuklarını da kısrağa yedirmesini istiyor. Doğacak erkek çocuğun adını kendisinin koyacağını söyleyerek birden gözden kaybolur. Elmayı yedikten sonra vakti zamanı gelince Hükümdarın bir oğlu kısrağın da tayı olur. Hikâyede geçme şekliyle:

“Hükümdar namazını bitirip selâm verirken yanına aksakallı bir dervişin dikildiğini gördü. Padişah; ‘Burada ne yapıyorsun?’ diye sordu. Aksakallı adam yerlere kadar eğilerek cevap verdi, ‘Devletli efendim, köleniz bir seyyahıdır. İşim gücüm gezip dolaşmaktır.’ ‘Benim hükümdar olduğumu ne biliyorsun? Beni her halde bir yerde görmüşsün.’ ‘Hayır, ilk defa olarak şimdi görüyorum. Arkadaşınız vezir. Sizin hükümdar olduğunuzu bilmesem benim dervişliğim kaç para eder.’ Hükümdar seyyahın ayaklarına kapandı, ‘Aman derviş baba, mademki benim kim olduğumu bildin, derdimin dermanını da bilirsin.’ Derviş: ‘Derdi de dermanını da veren Allah’tır. Ben aranızda bir delil olabilirim.’ diyerek koynundan bir elma çıkardı, hükümdara uzatıp sözüne devam etti: ‘Şimdi derhal geri dön, sarayına varınca şu elmayı soy, kabuklarını kısrağa yedirdikten sonra yarısını haremine yedir, yarısını da kendin ye. Cenabı Hak inşallah bir erkek evlat ihsan edecek kısraktan bir tay doğacak. Fakat ben gelinceye kadar çocuğa da taya da isim koymayın.’ Hükümdar seyyahın söylemiş olduklarını noktası noktasına icra etti. Filhakika vakti zamanı gelince nur topu gibi bir evlât oldu. Kısrağın da bir tay doğurdu.” (1979:3-5).

Hükümdar oğlu büyüyünce bir ad koymak istemesi üzerine birden derviş ortaya çıkarak oğlanın adını “Şah İsmail” tayın adını da “Kamber” koyar: “... Adsız bey serbest hayata kavuşunca gitmek diledi. Hocanın delaletiyle babasından bir at, bir tazi ve bir şahin istedi. Hükümdar, maiyetindeki uluları etrafına toplayarak: ‘ Oğlum ava gitmek istiyor. Şimdi münasip bir isim koyalım. Tam bu sırada derviş geldi: ‘Delikanlının adı Şah İsmail, tayın adı da kamber taydır.’ diyerek gözden kayboldu.” (1979:6).

1.4. Âşık Kerem ile Aslı Han Hikâyesi

İsfehan şahının ve keşişin çocuğu olmamaktadır. Şahın karısı ve keşişin karısı hazinedarın bahçede ihtiyar bir adama rastlarlar. Bu ihtiyarın kırklardan biri olduğu söylenmektedir. Bu kişi kadınlara bir elma bir de ayva fidanı verir. Bu hikâyede ayva fidanı sadece doldurma bir unsur olarak geçmektedir. Asıl olan elma fidanıdır. Rüyasında fidanı kendisine veren adamı görür. Adam fidanın bir elma verdiğini söyler. Elmanın yarısını şahın karısı yarısını da hazinedarın karısı yer ve çocukları olursa onları birbiriyle evlendirmeye söz keserler. Elmayı yedikleri gece gebe kalırlar. Hanım Sultan bir oğlan keşişin karısı hazinedar bir kız doğurur. Metinde şu şekildedir:

“... Bir gün şahın haremî, keşişin karısı olan hazinedarı ile bahçeye giderken yolda bir ihtiyar adama rastladı. Bu adamın elinde iki tane fidan vardı. Bu fidanları Hanım Sultanın almasını söyledi. Hanım Sultan bu fidanları alıp ihtiyara bir avuç altın ihsan etti. Meğer o adam kırklardan biri imiş! Her ne ise fidanları alıp bahçeye vardıklarında elma fidanını Hanım Sultan, ayva fidanını keşişin karısı hazinedar, toprağa diktiler ... Kalkıp birlikte fidanları diktikleri bahçeye vardılar. Gördüler ki ağaçta bir ‘elma’ peyda olmuş. Elmayı koparıp baktılar ki diğer elmalara benzemez. Ortasından kesip ikiye ayırdılar. Yarısını Hanım Sultan yedi; yarısını da hazinedara yedirdi. ...Sonra bahçeden kalkıp saraya geldiler. O gece her ikisi de Allah’ın hikmeti, gebe kaldılar. Vakit gelince Hanım Sultan bir oğlan ve keşişin karısı Hazinedar bir kız doğurdu.” (Kasım, 1946: 6-7).

Kerem rüyasında Kara sultan’ı görüyor ve onun elinden “aşk şarabı”nı içer. Rüya da Hızır bulunmaz: “... Nihayet Mirza Bey on beş on altı yaşına geldi. Bir gece uyurken mânâ âleminde ona bir hâl oldu. Düşünde gayet güzel bir kız gördü. Bu gördüğü kız ‘Kara Sultan’ idi. Onun elinden aşk şarabını içti. Uyandığı zaman kendini değişmiş bir halde buldu. Sabra mecâli kalmayıp kendi kendine: ‘ Ah minelaşk!’ diyip ağlamaya başladı...” (Kasım, 1946: 10-11).

Bu hikâyede Hızır “nur yüzlü beyaz sakallı birisi”, “nur yüzlü adam”, “yaşlı adam” diye adlandırılmıştır. Daha sonra da “derviş” olarak ifade edilir. Burada Kerem ve arkadaşı Sofu halk arasında çok bilinen ve sıklıkla kullanılan “Kul sıkılmayınca, Hızır yetişmez” özlü sözünden hareketle dervişin Hızır olup olmadığını öğrenmek isterler. Nitekim hikâyede geçen kişi Hızır’dır. Hızır’ın atı kırattır. Kerem ve Sofu’yu atının terkisine alır “yum gözünü”, “aç gözünü” sözüyle bir anda onları Erzurum’a götürür. Hikâyede şöyle geçmektedir:

“... Kerem sözünü bitirince heybetli bir ses işitti. Dönüp bakınca gördü ki kır bir ata binmiş, nur yüzlü beyaz sakallı birisi mağaradan çıkıyor. Kereme: ‘Behey adam, böyle ne feryat ediyorsun?’ dedi. Kerem de: ‘Baba, kışa tutulduk; üç gün, üç gecedir burada kaldık.’ dedi.” (Kasım, 1946: 98-100). “Nur yüzlü adam, nereye gideceklerini sorunca Kerem, ‘Erzurum’a gideceğiz!’ cevabını verdi. Bunun üzerine, derviş, ‘Gelin, sizi Erzurum’a görüreyim.’ dedi. Kerem, Sofu’ya ‘Sofu kardeş, galiba bu Hızır

Aleyhisselâm'dır. Kul sıkılmayınca, Hızır yetişmez, derler. Gel, şu dervişe bir türkû söyleyeyim. Eğer Hızır ise bizi götürsün.' dedi. ... deyip kesti. Meğer o yaşlı adam Hızır a.s imiş. Kerem ile Sofu'yu atının tergisine alıp 'Gözlerinizi yumun, zira atım delidir, korkarsınız!' dedi. Onlar da gözlerini yumup onu kucakladılar. Derviş de atına bir kamçı vurup biraz sonra, 'Açın gözünüzü' dedi. Gözlerini açınca kendilerini Erzurum'da bir konağın önünde gördüler. Derviş, 'Bu konağa girin, burada size itibar ederler.' Dedi ve gözden kayboldu." (Kasım, 1946: 99-101).

1.5. Derdiyok ile Zülf-i Siyâh Hikâyesi

Derdiyok ile Zülf-i Siyah Hikâyesinde kahramanlar birbirlerini görünce âşık olurlar. Bu âşık olmada herhangi bir olağanüstülük yoktur. Derdiyok abdest alıp iki rekât namaz kılınca üstüne gaflet çöküyor ve uyuyakalıyor. Rüyasında bir pîr görüyor. Pîr, Derdiyok'a kadeh içince saz çalmaya başlıyor. Uyandıktan sonra kahveye gidip saz çalıp söylemeye başlıyor. Hikâyede Hızır adı geçmemektedir.

"... Andan kalkup taşra oldu. 'Benim derdimi yâ Râb sen bilüsün, bana bu derdi verdin, dermânını dâhi senden isterim.' dedi. Bir abdest alup iki rekât namaz kılup buna bir gaflet geldi, yatdı, uyudu. Bir de manâsında buna bir pîr geldi, 'Gam yeme, al şu kadehi Zülf-i Siyâh'ın aşkına iç.' deyüp sundu. Oğlan kadehi alup içdi, bir de oğlanın derûnu aşkla dolup saz çalmaya türkû söylemeye buna min tarafi'llâh keşfoldu. Oğlan uykudan uyanup kalkdı, derûnu aşkla memlû olmuş, bir de kahveye geldi. Ali ağa bunu gördü, yüzüne bir nur gelmiş, aşkından gözleri dönmüş. Hemân Ali ağa'ya, 'Aman baba şu sazı azıcık alıver.' Sazı buna alıverdi, oğlan düzdi, kahvede olan ahbablar buna bakdılar, pesend etdiler. Bir de sazı aldı, anda bir peşrev çalmaya başladı." (Tör, Ty: 106-108)

Daha sonra Zülf-i Siyah da abdest alıp iki rekât namaz kılup Tanrı'ya münacatta bulununca pîr onun da rüyasına giriyor. Tıpkı Derdiyok'ta olduğu gibi ona da kadeh içirince gönlü Derdiyok'un aşkıyla doluyor. Uyanınca saz çalıp söylemeye başlıyor. Dörtlüğünde "bâde", "pîr dolusu" içtiğini naklediyor:

"... Gelelim kıza, oğlanın aşkından bıkarar olup bir gece kalkup abdest alup iki rekât namaz kılup el kalkurup dua eyledi. 'ilâhi Yâ Râb benim derdimi veren sensin; dermanını dahi senden isterim.' Deyüp dua ederken bir gaflet uykuya daldı. Rüyasında bir pîr Rûşen kızım Zülf-i Siyâh al şu kadehi Zülf-i Siyâh'ın (?) aşkıyla iç.' dedi. İçerken yarısı yere düştü. Gördü ki kadeh yere düştü, 'Aman baba' der iken birde gâib oldu. 'Kızım nasibin bu kadar ancak bu kadar imiş.' deyüp gâib oldu. Birde kız uyanup bakdı ki içi aşkla dolmuş. Kalkup babasının bir sazı var imiş. Sazı eline alup çalmağa başladı. Bakalım Zülf-i Siyâh ne söyledi. Aldı Zülf-i Siyâh: ...

Zülf-i Siyâh pîr dolusu içmiştir

Söyledikçe dürlü gevher saçmıştır

Derdiyok pîrlerden dolu içmiştir

Sözü şirin lebi baldan ayırma. ... deyüp böyle söyledi sazı bıraktı. .. (Tör, Ty: 111-112)

Hikâye kahramanları abdest alıp iki rekât namaz kılup dua ettiklerinde rüyalarında pîr görüyorlar. Pîr onlara kadeh içirince gönüllerine aşk doluyor ve saz çalıp söyleme yetisi

kazanmış oluyorlar. Hikâyede pîrin Hızır olduğuna dair ifade geçmemiştir. Hikâye, Nüket TÖR tarafından Millî Kütüphane, Yazma Eserler Bölümü, A2878/61 no'lu yazmadan aktarılmıştır.

1.6. Asüman ile Zeycan Hikâyesi

Hikâyenin kahramanlarından Kaleli Bey ve kâhyasının çocukları olmamaktadır. Kederlerini hafifletmek için tebdili kıyafet edip dolaşırken bir pınar başında mola verirler. Pınar başlarının, su kaynaklarının kutsal yerler olduğunu göz önünde bulundurmamız gerekir. Böyle bir yerde karşlarına ihtiyar bir adam çıkar hem beye hem de kâhyasına adlarıyla seslenir. Bu durum ihtiyar adamın farklı bir kişi olduğunun işaretidir. Nitekim Kaleli Bey ihtiyara “Sen bizim adlarımızı bildin dersimizi de bilirsin.” deyince İhtiyar bir elma çıkararak dörde böler iki parçasını beye ve kâhyasına eliyle yedirir diğer iki parçasını da hanımlarına yedirmelerini ister. Burada “elma” motifi geçmektedir. İhtiyar bir de doğacak çocukların adlarını kendisinin koymasına gerektiğini söyler. Durumun devamında elmayı yedikten sonra kadınlar gebe kalırlar. Beyin bir kızı kâhyanın da oğlu olur. İhtiyar birden ortaya çıkarak kızın adını “Zeycan” oğlanın adını da “Asüman” koyarak gene birden ortadan kaybolur. Halk arasında Asuman yaygın olarak kız adı olarak bilinmesine rağmen bu hikâyede erkek adı olarak ve “Asüman” yazımıyla kullanılmıştır. Metinde şu şekilde geçmektedir:

“... Kaleli Bey kâhyasının sözlerine hak verdi. ... O sırada yanlarına gelen aksakallı, uzun boylu bir ihtiyar adlarını söyleyerek onlara selâm verdi. Kaleli Bey, ‘Ey nur yüzlü ihtiyar! Sen bizim adımızı bildim, derdimizi de bilirsin. Bir çaresini göster.’ diye rica ettiler. İhtiyar da koynundan bir elma çıkarıp dört parça ederek iki parçasını hemen orada onlara elleri ile yedirdi, diğer iki parçasını da ellerine vererek, ‘Bunları da evinize dönünce hanımlarınıza yediriniz. Allahüteâlâ size iki evlât ihsan eder. Bunlardan biri erkek, biri kız olacaktır. Hanginizin kızı olursa ötekinin oğluna verecektir. Fakat sakın ben gelmeden çocukların adlarını koymayınız.’ diyerek gözden kayboldu. Hükümdarla nedimi Derviş, ... evlerine geldiler ve elma parçalarını hanımlarına yedirdiler. Allah izni ile dokuz ay on gün sonra Kaleli Beyin bir kızı, kâhyanın da bir oğlu dünyaya geldi. ... Beş yaşına geldikleri zaman bunları mektebe vermeği ve o sırada da bir ad koymağı düşünmeye başladılar. Onlar böyle düşünürken bir gün bir yolcu geldi ve, ‘Ben çocukların adlarını koymağa geldim. Kızın adı Zeycan, oğlanın adı Asümandır.’ dedikten sonra gene gözden kayboldu. (1959, 3-4)

Hikâye kahramanlarının âşık olması rüyalarında ihtiyarı görmeleri ve âşık olacakları kişinin elinden “aşk şerbet”ini içmeleri sonucu olur. Rüyasında içtiği “aşk şerbeti” onu sadece aşk sarhoşu yapmamış aynı zamanda saz çalıp söyleme yani âşıklık yetisini de kazanmasına neden olmuştur. Ayrıca hikâyede “aşk şerbeti, aşk şarabı, aşk dolusu, aşk badesi diye de geçmektedir. Aynı kadeh “Bir kadeh içmişim âb-ı hayattan” dizesinde “âb-ı hayat” hayat suyu ya da sonsuzluk suyu olarak da geçmektedir. “Pîrim bana dedi oku âyetten /Aşkın kitabını açtım ne dersin” dizeleriyle de âşıklık yetisini de bu rüya sayesinde kazandığı ifade etmektedir.

“...Bunu işiten Asüman, abdes alıp iki rekât namaz kıldıktan sonra Hak Teâlâdan meramını, muradını diledi ve yatıp uyudu. Rüyasında gördüğü aksakallı bir ihtiyar, Zeycan hanımı kucağına almış ona getirdi ve ‘Oğlum, Asüman! Haydi, bu kızın elinden aşk şerbetini iç.’ dedi. Asüman, kızın sunduğu şerbeti içti ve aşk sarhoşu olup yüreği yanmağa başladı. Aynı ihtiyar o gece, Zeycan’ın rüyasına da girmiş, ona da Asüman’ın elinden aşk şerbeti içirmişti. ... Ustaları, ‘Hadi bir taksim yap da görelim.’ dediler.

Asüman öyle güzel bir taksim yaptı ki âşıkların da seyircilerin cümlesi şaşıp kaldılar.” (1959: 8-10)

Zeycan da rüyasında içtiği “aşk şerbeti” sonucu âşıklık yetisini kazanmıştır. Anlatıda ihtiyarın Zeycan’ın rüyasına girdiği ve Asüman’ın elinden “aşk şerbeti”ni içirdiği söylenmekte bu kısımda ise görülen rüyanın ve rüyasında kırkların huzurunda gizli bilgileri (âşıklık) kazandığını ve dolu içmenin ve âşıklığın tarifini de “... Kalbimde bir çarpıntı, zihnimde bir parlaklık, vücudumda bir gevşeklik oldu. Kendimde şiire karşı büyük bir kabiliyet görüyorum. İstersen, bana bir saz getirsinler, sana birkaç beyit okuyayım.” şeklinde yapmaktadır. Bu durum hikâyede şu şekilde geçmektedir:

“... Annesi hemen yanına geldi ve kızını o halde görünce merak ile: ‘Aman kızım! Sana ne oldu? Bu halin nedir?’ diye sordu. Zeycan hiç çekinmeyerek ‘Bu gece rüyamda aşk şerbeti içirdiler, kalbimde bir çarpıntı, zihnimde bir parlaklık, vücudumda bir gevşeklik oldu. Kendimde şiire karşı büyük bir kabiliyet görüyorum. İstersen, bana bir saz getirsinler, sana birkaç beyit okuyayım.’ dedi. ... Zeycan sazı eline alarak şu beyitleri söyledi. ...” (1959:11).

Bu hikâyede diğer hikâyelerden farklı olarak âşık karşılaşması (tekellüm) vardır. Kaleli Beyin huzurunda kılık değiştirip çoban âşık olarak bulunan Asüman’la Zeycan atışmayı soru-cevap şeklinde yaparlar. Bu tekellümde Hızır’ın darda kalan kişilere yardımcı olarak bilgisine sahip oldukları görülmektedir. Aynı zamanda Asüman da rüyasında pîr elinden âbı içtiğini söyleyerek pîrin zaten Hızır olduğunu bildiğini dolayısıyla da soru-cevapta sorulan sorunun cevabının “Cebrail” olduğunu söyler...” (1959:16).

Hikâyede Hızır’ın birden ortaya çıkarak donmak üzere olan Asüman’ın yardımına koşması ve onun sadece elinden tutup ata bindirmeden mekân aşma bir anda istediği yere götürmesi şu şekildedir:

“O da kendinden geçip bayıldı. O sırada ona aşk şerbetini içiren pîr gelip bunu aldı, çayırılık çimenlik bir yere bıraktı. Kendi de etrafında dolaşmağa başladı. Asüman, gözlerini açıp kendini öyle bir yerde görünce şaşırıp kaldı. Kalkıp oturdu ve etrafına hayran hayran bakınca bir pîrin oralarda dolaştığını gördü. Asüman’ın uyanıp kalktığını gören pîr yanına gelip, ‘Oğlum şimdi nereye gideceksin?’ diye sordu. Asüman da, ‘Basra’ya gitmek istiyorum, fakat yol bilmiyorum’ cevabını verince pîr, ‘Ben de Basra’ya gideceğim. Yolu da bilirim. Beraber gidelim.’ diyerek Asüman’ın elinden tutup evvelâ, ‘Yum gözünü!’ dedi. Asüman, gözlerini yumduktan biraz sonra da, ‘Aç gözünü!’ dedi. Asüman o zaman bir de baktı ki bir büyük memleket kenarındadır. ... gözden kayboldu.” (1959:25-26)

Asüman’ın, Afyoncu baba kahvehanesinde çalıyor söylüyor olmasıyla adı duyuldu. Diğer kahvelerin müşterisi azaldı çünkü herkes Asüman’ı dinlemek istiyordu. Diğer kahveciler sihirbaz bir kocakarıyı Asüman’ı saf dışı etmek için tutarlar kocakarı Asüman’ı kandırarak kuyuya düşürür. Kuyuya düşen Asüman, dervişten yardım diler.

“... O sırada başına her felâket geldiği zaman kendine yetişip imdat eden derviş babayı hatırladı. ‘Varayım bizim derviş babaya yalvarayım.’ Diye düşünerek bir köşeye oturup şu beyitleri ile derviş çağırmağa başladı. Aldı Asüman:

Bana aşk dolusun içiren sensin

Çok kere ölümden kurtaran sensin

Sıkıldıkça imdada koşan sensin

Yetiş derviş baba sen imdat eyle. (1959:28)

Asüman'ın niyazı sonrasında derviş gelip onu kuyudan kurtarır. Bu hikâyede dervişin bir diğer iş de sihirbâz kocakarıyı öldürmesidir. “Bununla beraber derviş baba bu defa da Asümanı düştüğü belâdan kurtardı. Elini uzatıp onu kuyudan çıkardı. Dervişin gelip genci kuyudan çıkardığını gören sihirbaz karı, pîrin kuvvetini anlayarak kaçmak istedi ise de derviş, buna meydan vermeyerek onu yakaladı. Ayaklarından tutup ayırarak iki parça ettikten sonra gebertip kuyuya attı.” (1959:20). Hikâyenin devamında derviş Asüman'ın sorununu çözmek için gözden kaybolur. Zeycan'ın yanında ortaya çıkan derviş burada bir âşık gibi Zeycan'la atışma yapar. Bu durum diğer hikâyelerde görülmemektedir:

“... O gün Erzincan şehrinde, Zeycan cariyeleriyle beraber has bahçede geziniyordu. Biraz ötede ihtiyar bir dervişin gül topladığını görünce, ‘Has bahçede bir yabancı dervişin dolaşması uğurdur. Getirin sazımı da şu dervişe iki beyit söyleyeyim, nerden gelip nereye gittiğini, neden bahçede bulunduğunu, buraya nasıl geldiğini sorayım.’ dedi.

Dervişin bu sözü, Zeycan'a yeniden hayat verdi. Bundan pek sevinerek Asüman gitmezden evvel kendine yadigâr olarak verdiği çevreyi koynundan çıkardı. İçine kendi elile topladığı gülleri doldurup dervişe verdi.” (1959:29-31).

Hikâye boyunca ihtiyar, derviş ve pîr olarak geçen kişinin Hızır olduğunu bir cümleyle de ifade ediliyor. “Hazreti Hızır'dan başkası olmayan bu derviş baba, göz yumup açıncaya kadar Basra şehrine gidip Afyoncu baba kahvesinde oturan Asüman'a hediyesini verdi.” (1959:31). Hızır gene mekân aşma yaparak Asüman'ı Zeycan'ın yanına götürüyor ayrıca bu hikâyede Hızır'ın şifa vericiliğine de bir örnek vardır. Hikâye Hz. Yusuf'la babası Hz. Yakub arasında geçen kıssadan esinlenerek anlatıldığı anlaşılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Yusuf'un gömleğinin babasının gözlerine sürülünce gözlerinin açıldığı ima edilmektedir. Yusuf Sûresi 96. ayet şu şekildedir. “Müjdeci gelip gömleği Yakub'un yüzüne koyunca gözleri açılıverdi. Yakub, ‘Ben size, Allah tarafından, bilmeyeceğiniz şeyleri bilirim demedim mi?’ dedi.” Gerek kuyu gerekse Asüman'ın babasının gözleri görmemesi gibi. Kıssadan farklı olarak hikâyede şifa olarak gömlek yerine Hızır'ın bastığı toprak babanın görmeyen gözlerine sürülür.

“Derviş baba da, ‘Oğlum Asüman! Zeycan da seni pek özlemiş. Onu bana getir diye çok yalvardı. Ben de ona getiririm diye söz verdim. Hadi kalk beraber gideli’ dedi. Asüman, bütün dünyalar kendine verilmiş gibi sevindi. Hemen ayağa kalktı, derviş baba ile beraber kahveden çıktı. Derviş Asüman'ı elinden tutup ‘Haydi oğlum yum gözünü!’ dedi. Biraz sonra, ‘Şimdi aç gözünü.’ emrini verdi. Asüman gözünü açınca pekiyi bildiği Erzincan şehrinin kenarında olduklarını gördü. Zavallının sevincine nihayet yoktu. Derviş, ‘Oğlum Asüman. Senin hasretinle ağlaya ağlaya babanın gözleri görmez olmuştur. Şimdi şu benim sağ ayağımın bastığı yerden bir tutam toprak al. Bu toprağı onun gözlerine sür. Hemen iyi olur. Seni de dünyayı da görür.’ dedi. Dervişin, babası hakkında verdiği bu haber Asüman'ı pek kederlendirmişti. İhtiyarın dediği gibi, sağ ayağının bastığı yerden bir avuç toprak alıp çevresine koyduktan sonra ikisi birlikte

şehre girdiler. ...O sırada Asüman, koynundaki çevreyi çıkarıp toprağı babasının gözlerine sürer sürmez Derviş Ahmet Aydınlığı görmeğe başladı.” (1959:32-34).

Asüman İhtiyarla birlikte kahvaneye gelirler burada Âşık Erbabı adında biri ile karşılıklı saz çalarlar (1959:35-36).

Hikâyede daha önce de birçok yerde olduğu gibi mekân aşma geçmektedir. “Asüman konaktan çıkıp kahveye geldikte derviş babayı orada buldu. Kaleli Beyin sarayında olan şeyleri, konaktan çıkarken kızın acele ile söylediğini anlattı. Bunun üzerine derviş baba, ‘Haydi seninle Erzurum’a gidelim.’ dedi. İkisi beraber kahveden çıktılar. Her vakit olduğu gibi derviş, Asüman’ı elinden tutup göz yumup açıncaya kadar Erzurum’a götürdü.” (1959: 37).

1.7. Emrah ile Selvi Hikâyesi

Ercişli Emrah ile Sevi Han’ın hikâyesinde sadece bir yerde “ak saçlı, aksakallı bir derviş” geçmekte ancak bu dervişin Hızır olduğundan bahsedilmemektedir. Emrah saz çalıp söylemeyi öğrenmeye çalışırken kırdaki bir ağacın altında uyuya kalır.

“ak saçlı aksakallı bir derviş yüzüne bakıp gülümsüyor. Dervişin elinde dolu bir kadeh var. Kendisine yaklaşıp: ‘Al bunu iç oğlum!’ diyor. Emrah: ‘Kadehin içindeki ne? Derviş: ‘Dünyanın en tatlı şeyi.’, ‘Gönül şarabı’, ‘Bu şarabı içersen, sazı dile getirmekte babanı geçecek ve ...’, ‘Evet’, ‘Bir ateş saracak her yanını, yakacak canını...’ Derviş koynundan bir resim çıkarıyor: ‘Gönlüm bu kıza vurulacak oğul! Alnının yazısı kalbinin sızısıdır bu. Sakın kimseye bir şey açma şimdilik.’ Ve dolu kadehi, ağzına dayıyor delikanlının Emrah hepsini içiyor. ... ‘Bari adını bağışla.’, ‘Selvi Han!’ diyor ve hemen kayboluyor derviş.” (Baksı, 1970: 19-20).

1.8. Hurşit ile Mâhmihri Hikâyesi

Hikâyede padişahın çocuğu olmamaktadır. Bir gün ihtiyar bir adama rastlar. Adam dua edince gaipen sarı ve kırmızı iki elma peyda olur. İhtiyar adam, padişaha elmaları hem kendi hem de karısının yemesini ister. Elmaları yiyince padişahın karısı hamile kalır ve bir erkek çocuk doğurur. Metinde şu şekilde geçmektedir: “İhtiyar ellerini havaya kaldırdı. Ulu Tanrıya dua etti. Aradan çok geçmeden gaipen iki elma meydana çıka geldi. Elmalardan birisi sarı birisi kırmızı idi. İhtiyar elmaları padişaha uzatarak dedi ki: ‘Bunları al. Birisini sen ye, ötekini de karına yadır. Yakın zamanda Tanrının iyanetiyle bir oğlun dünyaya gelecek.’” (Gürgen, 1973: 4). Hikâyenin kahramanı Hurşit bir gece rüyasında kırk derviş görür. Dervişlerden biri ona aşk badesi gibi bir içecek içirmez sadece âşık olacağı kızın yedi ay sonra ona geleceğini haber verir.

1.9. Kirmanşah Hikâyesi

Kirmanşah Hikâyesi ele alınan konu diğer hikâyelerden ayrı olarak kahramanlık hikâyesidir. Diğer hikâyelerde görülen elma yiyerek çocuk sahibi olma, rüyada âşık olma, şairlik kazanma, bade içme ve Hızır’ın zaman ve mekân aşma gibi olağanüstülüklerin dışında bu hikâyede ejderha, dev gibi varlıklarla destan hikâye karışımı şeklinde uzun bir olay örgüsü mevcuttur. Hikâyede olayları yönlendiren ve gelişmesini sağlayan en önemli olağanüstü kahramanı Hızır’dır. Hızır’a Hikâyede Hurşit Şahın çocuğu olmamaktadır. Şah veziriyle birlikteyken karşılarna bir ihtiyar derviş çıkar. Hikâyenin hemen başında gelen dervişin Hızır olduğu belirtilir. “Meğer kim idi o. Hazreti Pir Dede, Hazreti Hızır. Gul daralmamış, Hızır yetişmez.” (Alptekin, 1999:135). Gelen derviş karşısındaki kişinin şah olduğunu biliyor. Kendisinin bu bilgiye sahip olabileceğini ve bir anda başka yerde bulunabileceğini de ifade ediyor. Derviş, şahın evladı olmadığı için ağladığını eğer söyleyeceği şartları yerine getirirse

çocuk sahibi olabileceğini anlatır. Dervişin şartına göre şah ve karısı abdest alıp dört rekât namaz kılması gerektiğini, kız ya da erkek hangisi olursa olsun adını kendisinin koyacağını söyler. Ayrıca bir takım hayırların yapılmasını da şart koşup gözden kaybolur (Alptekin, 1999:138). Nitekim şartları gerine getiren şahın bir oğlu olur. Çocuk dört yaşına gelir adı konmamıştır. Hızır aniden ortaya çıkarak çocuğun adını koyar: “Hazreti Hızır, dört yaşındaki çocuğu iki bacağının arasına aldı. Hepsini durdu seyrediyordu. Okuyup, üfirdi, avsunladi... bu çocuğun adını Kirmanşah goydum.” (Alptekin, 1999:141). Hurşut Şah’ın rüyasına Pir Dede girerek Kirmanşah’ı Yemen padişahının kızıyla müsabakaya girmesi için izin vermesi gerektiği söyler. Aksakallı Pir Dede, kızın odasına tırmanması için Kirmanşah’a bir tılsımlı kement verip birden gözden kaybolur (Alptekin, 1999:152-153). Hazreti Hızır, kırk gün Kirmanşah’a kılıç kullanıp cenk etmeyi öğretir. Hazreti Pir ona: “Oğlum, başın dara düştü ise, beni imdada çağır, nerde olursa ol, daran yetişenlerdenem.” (Alptekin, 1999:170). Kirmanşah mânâ aleminde iken odasının içi kırk aksakallı ile doluyor. Daha önce ona yardımcı olan pir bâde içiriyor. Üç kez bâde içiriliyor. Üçüncüde Hızır parmakları arasından “Mahperi”yi görüp âşık oluyor: “Oğlum bunu kimin aşığına içiyorsun? “Emret baba,” “Herat’da oğlum, Âdil Han gızı Mehperi Han aşığına nûş eyle.” dedi. ...Hazreti Hızır parmaklarını ayrı duttı. Kirmanşah iki barmağ arasından bakıp ... Mahperi’nin güzelliğini gören ...” Aynı gece Hızır kızın odasına kırkı da geldi. ...Kirmanşah’ı çemberden geçiren pirlere, Mahperi’ye de üç bâde içirdiler..” Dev, Kirmanşah’a yetişmeden önce Hazreti Pir onu gideceği yere götürüyor. (Alptekin, 1999:171-183). Dev Kirmanşah’ın başını almaya gelirken Hazreti Pir yetişiyor. Hazreti Hızır Kirmanşah’ı yalan söyleyip söylemediği sınıdıktan sonra atını efsunlayıp kızla beraber onları kurtarıp gözden kaybolur. (Alptekin, 1999:187-188). Hazreti Hızır Kirmanşah’ın yolunu keserek yedi yıllık yolu yedi ayda götüreceğini söylüyor ancak yolda bir ejderha vardır onu öldürmesi gerekmektedir. Ejderhedan sonra Goca Arab’ı da öldürmesi nasıl öldürmesi gerektiğini anlatıyor: “Sağ adımını yerleştirmiş, sol ayağını galdırmayan Kirman gadem gadem ejderhaya yaklaştı. ...Meger Hazreti Hızır geriden yetişmişti. Kirman’ın arkasında duruyordu. Kirmanşah gılcını gından sıyırmış ve: ‘Ya Hazreti Allah, ya Hazreti pir’ deyip o havaya kalkan ejderha üzerine iner inmez eyle bir gılıç vurdu ki, ejderhanın gövde tarafı bir tarafa guyruk tarafı bir tarafa yıkıldı.” (Alptekin, 1999:191-193). Hazreti Pir Kirmanşah’ı ve beraberlerinde gidenleri devin yolundan geri çeviriyor. Sadece Kirmanşah’ın gitmesine izin verip çok dara düştüğünde ben yardımcım diyorum. (Alptekin, 1999:1218-220). Gittikleri yerde ateş atını ve Kirmanşah’ı yakmaya başlayınca Hızır’ın dediği gibi Allah’tan yardım diliyor. Hızır, Mahperi’nin rüyasına girerek Kirman’ın geldiğini haber veriyor. (Alptekin, 1999:122-124).

SONUÇ

Halk Hikâyelerinde geçen Hızır, hikâyelerin olay örgüsünün ilerlemesi ve gelişmesinde önemli bir yere ve işleve sahiptir. Hızır’ın sahip olduğu işlevlerinden birincisi çocuk sahibi olamayan anne ve babanın kim olduklarını ve çocuk sahibi olmama düşüncelerini bilmesidir. Bu özelliği; Tahir ile Zühre, Asuman ile Zeycan, Hurşit ile Mahmihri ve Kirmanşah hikâyelerinde görmek mümkündür.

Hikâyelerdeki babanın çocuk sahibi olamamasının çözümü, Hızır’ın elma vererek ya da elmayı ikiye bölerek dolaylı yoldan babanın rolünü üstlenmesidir diyebiliriz. Hızır, bu rolü hem doğacak çocukların adlarını koyma hem de evlendirilmeleri şartı ile yerine getirmeye devam eder. Hem gönülden geçenleri bilme hem elma vererek ya da yedirerek kadınların gebe kalmasını sağlama hem de çocukların adlarını verme işlevi Tahir ile Zühre, Kerem ile Aslıhan,

Asüman ile Zeycan, Hurşit ile Mahmihi Hikâyelerinde geçmektedir. Şah İsmail Hikâyesinde farklı olarak elma yedirerek bir atın doğmasına vesile olma ve tayın adının da Hızır tarafından konulması söz konusudur. Kirmanşah Hikâyesi diğerlerinden farklı yönü ise dervişin şah ve karısının abdest alıp dört rekât namaz kılmasını şart koşmasıdır.

Hikâyelerdeki Hızır, yazgıya yön verme gücüne de sahiptir. Bazen sadece erkek kahramanın bazen de hem erkek hem de kadın kahramanın rüyasına girerek onları âşıklık bilgisiyle donatır. Rüya da yaşanan erginleşme kahramanlara rüya da gösterilen kadın/erkek figürü ve onun elinden içilen tılsımlı içecek olan “pir dolusu” hikâyelerde aşk dolusu, aşk şarabı, aşk şerbeti, dolu, bade, aşk badesi, gönül badesi, gönül şarabı gibi değişik adlarla geçmektedir. Sadece kahramanlık hikâyesi olan Kirmanşah’da “er dolusu” içirilir. Bu içeceği içen kahraman uyandığında hem âşık olmuş hem de saz çalıp türkü söyleme (şairlik/âşıklık) gücüne kavuşmuş olur. Âşık Garip, Kerem ile Aslıhan, Derdiyok ve Zülf-i Siyah, Asüman ile Zeycan, Ercişli Emrah ile Selvi Han hikâyelerinde aşk dolusu içme ve âşıklık bilgisini kazanma geçmektedir. Hurşit ile Mahmihi Hikâyesinde, Hurşit’in rüyasına kırk derviş girer. Bunlardan biri âşık olacağı kızın ona geleceği haberini verir. Kirmanşah kahramanlık hikâyesi olduğu için onun aşk dolusunu içmesi diğerlerinden farklıdır. Kirmanşah rüya da iken kırk aksakallı odaya girer. Kırklardan biri olan Hızır, Kirmanşah’a üç kadeh bade içirir.

Hızır’ın hikâyelerdeki bir işlevi de hikâye kahramanını zor bir durumdan kurtarmasıdır. Tahir ile Zühre Hikâyesinde; siyah bir ata binmiş Hızır hapse atılan Tahir’i kurtarır. Atın üstünde sabaha kadar yol alırlar. Sonra Hızır Tahir’i bırakarak gözden kaybolur. Bu hikâyede Hızır’ın atı “siyah at” olarak verilmiştir. Hızır’ın atı diğer hikâyelerde boz veya kır at olarak geçmektedir. Asüman ile Zeycan’da ise Hızır, Asüman’ı hapsedildiği kuyudan kurtarır. Bu hikâyede dervişin yaptığı farklı bir iş de sihibâz kocakarıyı öldürmesidir.

Hızır’ın halk hikâyelerinde geçen işlevlerinden biri de mekân ve zaman aşmadır. Bu genellikle çok kısa sürede gerçekleşen bir olay olarak verilir. Hızır kurtaracağı kahramana “yum gözünü” diyerek atının terkisine alması ve “aç gözünü” diyerek bir anda istediği mekâna götürmesidir. Tabii burada atın da olağanüstü özelliklere sahip olduğu unutulmamalıdır. Âşık Garip, Tahir ile Zühre, Kerem ile Aslı, Asüman ile Zeycan Hikâyelerinde çeşitli şekillerde zamanda ve mekânda aşma görülmektedir.

Halk arasında yaygın olarak bilinen Hızır’ın sağlık ve şifâ verme işlevi de hikâyelerde geçmektedir. Örneğin Âşık Garip Hikâyesinde Hızır, Garip’in annesinin gözlerinin kör olduğunda atının sağ ayağının nalından üç kere öperek bastığı toprakla şifa vermesi, Asüman ile Zeycan Hikâyesinde de benzer durum görülmektedir. Bu hikâyelerdeki şifâ verme durumunun Hz. Yusuf’la babası Hz. Yakûb arasında geçen kıssadan esinlenildiği anlaşılmaktadır.

Hızır, diğer hikâyelerde görülmediği şekilde Asüman ile Zeycan Hikâyesinde hikâye kahramanlarından Zeycan’la bir âşık gibi saz çalıp atışmaya girer. Kirmanşah Hikâyesinde ise Hızır’ın Kirmanşah’ın atını efsunlaması, kızla beraber onları kurtarıp birden gözden kaybolması, Kirmanşah’a dev ve ejderhayı nasıl öldürmesi gerektiğini öğretmesi şeklinde geçmektedir.

KAYNAKLAR

- Abraham, Karl (2017) Rüyalar ve Mitler, Çev: Emine Nur Gökçe, İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Alptekin, Ali Berat (1997) Halk Hikâyelerinin Motif Yapısı, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Alptekin, Ali Berat (1999) Hikâye Araştırmaları-1, Kirmanşah Hikâyesi, Ankara: Akçağ Yayınları
- Ansiklopedik Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü (2004) Haz: Nurettin Albayrak, İstanbul: Leyle ile Mecnun Yayıncılık.
- Artun, Erman (2008) Türk Halkbilimi, İstanbul: Kitabevi.
- Asüman ile Zeycan (1959) Halk Kitapları Serisi A. Saz Şairleri Hikâyeleri:14, İstanbul Maarif Kitaphanesi, İstanbul.
- Baksı, Fuat Edip (1970) Emrah ile Selvi, İstanbul: Kültür Kitabevi.
- Boratav, Pertev Naili (1988) Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği, İstanbul: Adam Yayınları.
- Çığ, Muazzez İlmiye (2012) İnanna'nın Aşkı, Sumer'de İnanç ve Kutsal Evlenme, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Çığ, Muazzez İlmiye (2014) Gilgames, Tarihte İlk Kral Kahraman, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Dinç, Nilüfer (2011) Hz. Hızır Kimdir? İstanbul: Sınır Ötesi Yayınları.
- Duman, Mustafa (2012) Bozkurttan Hızır'a Halk Anlatmalarında Kılavuz, *Milli Folklor Dergisi*, Ankara, Yıl:24, Sayı, 96, s. 190-201.
- Freud Sigmund (2000) Psikanaliz Üzerine, Çev: Kâmuran Şipal, İstanbul: Cem Yayınevi.
- Günay, Umay (1986) Âşık Tarzı Şiir Geleneği ve Rüya Motifi, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- Gürgen, Fevzi (1073) Hurşit ile Mahmihri, İstanbul: Sağlam Kitabevi.
- Jung, Gustav Carl (2011) Dört Arketip, Çev: İhsan Kırmı, İstanbul: Sayfa Yayınları.
- Jung, Carl Gustav (2017) Rüyalar, Çev: Aylin Kayapalı, İstanbul: PinhanYayıncılık.
- Jung, Gustav Carl (2018) Jung ve Arketip Kavramı, Çev:Secan Karahanlı, İzmir: Mavi'nin Not Defteri Yayınevi.
- Kasım, Naci (1946) Âşık Kerem ile Aslı Han, Halk Kitapları Serisi, Saz Şairleri Hikâyeleri:16, Maarif Kitaphanesi, İstanbul.
- Kitabı Mukaddes Eski ve Yeni Ahit (Tevrat ve İncil), İbrani, Kildani ve Yunani Dillerinden Son Tashih edilmiş Tercümedir (1993) İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi.
- Kur'an-ı Kerim Meâli (2010) Haz.: Altuntaş, Halil/Şahin Muzaffer, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı.
- Ocak, Ahmet Yaşar (1990) İslâm-Türk İnançlarında Hızır Yahut Hızır-İlyas Kültü, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları:113.
- Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Sözlük (2000) Haz: Ferit Devellioğlu, Ankara: AydınKitabevi Yayınları.

Osmanlı Türkçesi Sözlüğü (2012) Haz: İsmail Parlatır, Ankara: Yargı Yayınevi.

Şah İsmail Hikâyesi (1979) Bozkurt Matbaası, İstanbul.

Türkmen, Fikret (1974) Aşık Garip Hikâyesi Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma, Atatürk Üniversitesi Yayın No.357, Edebiyat Fakültesi Yayın No. 70, Araştırma Yayın No. 59., Baylan Matbaası, Ankara.

Türkmen, Fikret (1983). Tahir ile Zühre, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Tör, Nüket (Ty) Derdiyok ile Zülf-i Siyâh, Devran Matbaacılık, Ankara.

Zingsem, Vera (2006) Yer Benim Gök Benim, Dünyanın en Ünlü Tanrıçaları, Çev: İlknur Acar, İzmir: İlya.

İnternet kaynakları

www.hadisci.com/?k (Erişim tarihi: 01.02.2020)

ruthenia.ru/folklore/thompson (Erişim tarihi: 0202.2020)